

İki Dilli Ortamda Kavram Karışması

Hendrik Boeschoten
Tilburg Üniversitesi

Türkçenin sözcük varlığının temelini oluşturan kavramlar sistemini Doğan Aksan *Türkçenin Gücü* adlı güzel yapıtında ele almıştır. Hocamız, kitabın önsözünde şunları diyor:

"İnsanoğlunun dili, yalnız, onun konuşabilmesi, düşündüğünü başkalarına iletebilmesi demek değildir. Dil dediğimiz düzen insanın gözüdür, beynidir; düşüncesi, ruhudur."

Batı Avrupa'da, bu arada Hollanda'da, yaşayan Türklerin günlük hayatlarında iki dil kullandıklarına göre bunlar için durum biraz karmaşıktır. Weinreich'in *Languages in Contact* (1953) yapıtıyla dil etkileşim araştırmalarına yapısal bir yaklaşım getirdiğinden bu yana iki dilli bir kişinin bu iki dile ait olan sözcük dağarcıklarının zihinsel düzeni gündemdedir. Weinreich'in iki dillilik olayını sınıflandırması birleşik (*compound*) ile sıralı (*coordinate*) olmak üzere iki asıl tipe dayanmaktadır. Sözlüksel alanda bu ayrım şu anlama gelir: Birinci tipten iki dilli bir kişi her kavram (*signifié*) için genellikle iki dile ait olan iki ayrı şekil (*signifiant*) kullansa bile, bu sözcükleri aynı kavram sistemine bağlıyor. Sıralı tipten iki dilli kişi ise, iki ayrı kavramlar sistemini de kullanıyor. Weinreich'in *compound/coordinate* ayrımı yıllar boyunca yoğun eleştiriyle karşılaştı ve orijinal biçiminde bu ayrım bugün pek kullanılmıyor (bkz. örneğin, Romaine s. 76 v.s.). Buna bakmaksızın, Avrupa'da konuşulan Türkçede Weinreich'in öne koyduğu durumu, bu arada Haugen'ın ünlü örneklerini (Haugen, 1953) de andıran, bazı anlam kaymalarına rastladım. Bunun güzel bir örneğini burada tartışmak isterim.

İkinci bir dilin etkisi sonucunda gelişen anlam değişmelerine hem ayrı ayrı sözcüklerde (örn. *kart* sözcüğü *harita* anlamında kullanılışı), hem de yanlış bir sözcük seçilerek kurulan kalıplarda (örn.: *gitar oynamak* 'gitar çalmak') rastlayabiliriz. Bu arada, alıntı sözcüklerin sadece yabancı şekilleri değil de, bileşik çiftlerde anlam düzeyinde de ikinci dildeki seçimleri de Türkçeye kayabiliyor (örn. *rabatt veriyor* 'indirim yapıyor' < Norveççe *å gi rabatt* 'indirim yapmak'; Türker 1996).

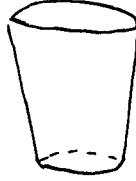
Yerel Türkçede bu tür yeniliklerin açıklanması oldukça kolay görünse de, durum bazen hiç basit değil. Şimdi bir örnek: Türkçe ile Hollandacanın "kavramlar sistemleri" içme kaplarına verilen isimler açısından durumunda hayli farklıdır (aşağıdaki resimlere bakınız; T. = Türkçe, H. = Hollandaca).

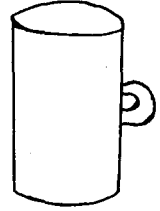
T.: *fincan*
H.: *kopje*

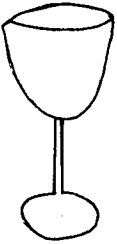
T.: *bardak*
H.: *glaasje*

T.: *bardak*
H.: *glas*

T.: *bardak*
H.: *beker*¹

T.: *kadeh*
H.: *glas*

T.: *kadeh*
H.: *glaasje*

T.: ?*bardak*, ?*fincan*
H.: *kop*

T.: *maşrapa*
H.: ?*beker*

Yani, sıvı şeyleri içmek için kullanılan kapları isimlendirmede esas tutulan kavramlar sistemi, Türkçede içilen sıvının çeşidine dayalıyken (su/çay - kahve -

içki) Hollandacada kabın önemli olan özellikleri tam tersine yapıldığı madde ile şekline bağlıdır (*glas* 'cam' - camdan, *kop* - kil, çiniden yapılmış yassı, kâseli; *kopje*, *glaasje* - bu ikisinin küçük tipleri; *beker* - geri kalanlar). Türkçe kavram sistemini ancak yarı yarıya algılamış bir çocuk bambaşka olan Hollandaca sistemini öğrenmeye kalkışırsa, zihni büsbütün karışabilir. Türkiye'den yeni gelen bir yetişkin belki Türkçe terimleri Hollandacaya aktarabilir. Ancak, Avrupa tipi büyük kahve fincanını (Hollandaca *kop*, İngilizce *cup*, Fransızca, Almanca *tasse*) ilk gördüğünde buna ne diyecek? İlk bakışta, kahve içilen bir kaba, Türkçe sistemine gereğince yine *fincan* demesi beklenebilir. Gerçekten Türkiye'nin kentlerinde böyle bir durumu görebiliyoruz.²

İşin ilginç tarafı, Hollanda Türklerinin (işçi kuşağı ve ikinci kuşak) tam tersine genellikle bizim büyük fincanlarımıza *bardak* dediklerini izledim. Bu durumun iki ayrı nedeninin olabileceğini düşünüyorum. Birincisi, Hollandacanın kavram sisteminin aktarılması olabilir. Yani, içilen sıvıya bakmaksızın Avrupa tipi fincan şekli bakımından Türk fincanından çok bardağa benzetebilir. Hollandacada Türkiye Türkçesinde olduğu gibi, Türk fincanı ile Avrupa fincanının ikisi için aynı terim (*kop(je)*) kullanılmasına karşın Hollanda Türkçesinde yine Hollandacanın daha derininde yatan bir özeliğinden - yani kavram sisteminden - dolayı iki ayrı terimin ortaya çıkması dikkate şayan bir gerçektir. Oysa, ikinci bir açıklama da imkân dışı değildir: Belki batı kahvesi kahve değildir. Hem pişirme üslubu, hem de kahve içmenin sosyal ortamı iki kahve çeşidi için değişiktir. Bunu özellikle işçi kuşağı için kabul edebiliriz. Örneğin, bizim işletmelerde önemli bir sosyal olay olan *kahve molası* (*koffiepauze*) için de işçilerin genellikle *koffie molası* tabirini kullandıklarını yıllar önce saptamıştım. Burada aynı kahve fincanlarından çay da içildiğini de ekleyeyim.³

Bu açıklamaların hangisi doğru olursa olsun, içme kapları ile ilgili örnekte ne alıntı, ne çeviri söz konusudur. Dil kullananlar yeni gördükleri bir nesne için iki ayrı çevrede, bu nesnenin anlamsal alanında kullanılagelen terimlerden birisini seçerek ona ad koymuşlardı. Hollanda'daki Türklerin seçiminin Türkiye'dekilerinden farklı olmasını burada 'yanlış' olarak nitelendirmeye gerek yok. Küçük bir dil değişimiyle karşı karşıyız. Yerel koşullara uyararak iki dilli kişiler değişime ayrı bir yön vermişler.

Acaba, Avrupa'da Türkçe gücünü nerede bulacak? "Ölmeyecekse", elbette kendine bulacaktır, yani yerli konuşanların yenileme ve yaratma gücünde. Bütün bunu demekle standart Türkçenin önemini küçültmek istemiyorum. Türkiye Türkçesi yeni kuşakları öğretilmezse bizim toplumumuzda Türkçenin rolü kalmayacaktır. Yalnız, konuşma dili yeni ortamda değişmeden - bu arada dış etki görmeden - yaşayamaz (Dorian 1981). Avrupa'da konuşulan Türkçe çeşitlerinin standart Türkçenin üstünlüğünü sürdürdüğü bir ortamda yeni lehçe(ler) niteliğini kazanmasının yapısal açıdan tanımladığım anlamsal değişke dizgesinin (*diasystem*) bir belirti sayılabilir.

Notlar

1. Kulaklı bardaklar için Hollandacada *mok* diye bir sözcük de var.
2. Durum Türkiye'de de karışık olabilir. *Nescafé* içilen kaplar için *bardak*'ın yanında, *kupa* da kullanıldığını duydum.
3. Gördüğünüz gibi, Türkiye'yi gezen bir Avrupalı'nın kkk bir problemi olabilir: Bizde eşmeler olmadığı gibi *maşrapa* da yok. Büyük olasılıkla bizimkiler *beker/Becher/mug* diyecekler böyle kaplara.

Kaynakça

AKSAN, D. (1987) *Türkçenin Gücü*. Ankara: Türkiye İř Bankası.

DORIAN, N. (1981) *Language Death. The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

HAUGEN, E. (1953). *The Norwegian Language in America*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

ROMAINE, S. (1989) *Bilingualism*. Oxford: Basil & Blackwell.

TÜRKER, E. (1996) "Semantic Triggering in Codeswitching". Paper read at the Seminar "Language Encounters" at the Norwegian Institute in Rome, 4-8- November 1996.

WEINREICH, U. *Languages in Contact*. New York: Linguistic Circle of New York.